

УДК 37.017.93:27

О. В. Рудь,
завідувач відділу інформаційного забезпечення освіти ВППО

Історичні аспекти розвитку християнства на Україні

(До 1025-річчя хрещення України-Русі)

Запровадження християнства в Давньоруській державі наприкінці Х ст. було епохальною подією в історії України, поворотним пунктом усого її подальшого історичного розвитку, який прилучив Київську Русь до європейської християнської цивілізації.

Ключові слова: держава, суспільство, школа, освіта, історія, церква, релігія, релігійно-церковне життя.

Рудь О. В. Исторические аспекты развития христианства на Украине.

Введение христианства в Древнерусском государстве в конце X в. было эпохальным событием в истории Украины, поворотным пунктом всего дальнейшего исторического развития, приобщившим Киевскую Русь к европейской христианской цивилизации.

Ключевые слова: государство, общество, школа, образование, история, церковь, религия, религиозно-церковная жизнь.

Rud O. V. Historical Aspects of the Development of Christianity in Ukraine.

The introduction of Christianity in the ancient Russian state at the end of the tenth century was an epochal event in the history of Ukraine, the turning point of the further historical development, attached Kievan Rus' to the European Christian civilization.

Key words: state, society, school, education, history, church, religion, religious and church life.

Постановка проблеми. Серед світових релігій найбільш сповідуваним є християнство. Тісно переплітаючись із різними історичними процесами, як невід'ємна духовна сила народу развиваються християнські течії і в нашій країні. У християнській вірі – витоки нашої вітчизняної культури. Віра поклала підвалини нашій писемності, живопису, архітектури. Віра ввела гуманні принципи в життя народу, родини і суспільства. У духовно-освітній спадщині України перлинами сяють «Повчання Володимира Мономаха», «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, діяльність святителя Петра (Могили), спадщина Києво-Могилянської академії. Духовний світ людини глибоко осягнутий у «філософії серця» Г. Сковороди, який розглядав його через ідеали християнства. Релігійний філософ і політичний діяч І. Ільїн ідеї «філософії серця» бачить як такі, що можуть стати основою духовного оновлення людини і культури, а дух для нього – справжня реальність, що достовірно дається у досвіді духовного переживання. Неможливо не згадати й імена національних світочів – Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Пирогова, С. Русової та релігійно-моральну концепцію П. Юркевича. А наш великий педагог К. Ушинський відзначає, що свої ідеї класична педагогіка черпала саме у християнстві.

Огляд літератури. Християнські цінності протягом багатовікового існування сприяють розвитку духовності та становленню гармонійної особистості. Ці питання відображені у працях Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, І. Зязюна, О. Леонтьєва, Н. Ничкало, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та ін. Духовність є специфічною людською рисою, яка виявляється у багатстві внутрішнього світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності. Високий гуманізм пронизує всю християнську філософію, в цьому її найбільша цінність, привабливість і життєвість.

Виклад основного матеріалу. Перше знайомство України з цією релігією церковна традиція відносить до I ст., коли апостол Андрій Первозваний, проповідуючи на київських горах, благословив місце майбутньої столиці. Перші письмові дані відносяться до Х ст. Згадується церква Св. Іллі в Києві (944 р.), хрещення княгині Ольги (950 р.), приїзд послів від Папи (978 р.) і прийняття християнства як державної релігії князем Володимиром (988 р. – Велике хрещення Русі). В XI ст. християнська Церква розвивається: будуються численні храми, засновуються монастири, зокрема Києво-Печерська лавра; поширюється парафіяльна освіта. Церква впливає на усі сфери державного життя і культури. У 1018 році лише в Києві було 400 храмів.

Київська митрополія початково входила до Константинопольського патріархату, після розколу 1054 р. – до складу Православної Церкви. З 1104 р. до середини XIII ст. митрополичу кафедру очолюють ставлені Константинополем грецькі єпископи; єдиний виняток – русин Клим Смолятич (спроба першої автономії Київської митрополії в межах Константинопольського патріархату 1147 р.). У цей час збільшується кількість єпархій, а християнство стає воїстину народною релігією русичів.

Татаро-монгольські напади ослабили церковне життя. Київські митрополити переносять церковну кафедру до Володимира-на-Клязьмі (1299 р.), а потім у Москву. Князь Юрій Галицький добивається створення Галицької митрополії (1303 р.) під свою егідою. Відтоді церковна організація в Україні надовго стає аrenoю боротьби різних політичних сил (князі володимирський, московський, галицький, король польський), кожна з яких прагне підпорядкувати митрополію власним інтересам. Друга половина XIV ст. сповнена політичної боротьби за Київську митрополію між такими центрами: Москва, Литва, Новгород,

Наукові публікації

Царгород і Польське королівство. Українського чинника у цьому змаганні, на жаль, не було, що мало для України фатальні наслідки. Змагання за Київ у цю добу – одна з найцікавіших сторінок східноєвропейської історії.

Боротьбу виграла Москва, і в цьому головна заслуга митр. Олексія. Дехто називає його московським Рішельє, і слушно. Як кардинал Рішельє, виручаючи дуже слабкого короля, вивів Францію із внутрішніх клопотів та підготував гегемонію своєї країни у Європі за Людовика XIV, так митрополит Олексій у Москві. За чверть сторіччя він поклав міцні фундаменти для московської потуги та гегемонії Івана III в «руському світі».

Син чернігівського боярина, що перешов на службу до великого князя і був тисяцьким Москви, Олексій у політичному сенсі – вихованець Івана Калити, який і підготував йому митрополичий сан. Людина великої індивідуальності, Олексій поєднував твердий характер і аскетичний спосіб життя з непересічною інтелігентністю й величими політичними здібностями. Він перебрав політичну місію князів – «збирати руські землі», дав їй церковну санкцію. Царгородський патріарх зробив виняток, коли дав 1354 р. грамоту Олексієву на Київську митрополію. На той час у Візантії було неписане правило, що її найбільшу в Царгородській патріархії, може займати лише грек. У розпалі боротьби, коли вже був інший митрополит у Києві з патріаршого призначення, Олексій став митрополитом Київським і всієї Русі. Речники великородженої політики Москви (серед них Олексій тоді був найвизначнішим) боялися, що втрата Києва потягне за собою втрату влади не тільки над південно-західними (українськими і білоруськими) єпархіями в межах Великого Князівства Литовського, а призвела б і до втрати єпархії тих удільних князівств північноруських, котрі не хотіли йти під панування московського государя. Олексій не допустив такої втрати, заклавши яскравий приклад гармонізації церковно-державних стосунків.

Митрополит Олексій установив фактичний і формальний союз митрополії всієї Русі з московською великородженою політикою і започаткував унезалежнення цієї митрополії від Царгорода. Далі він поєднав церковну політику з державною і поклав основи для великородженої московської доктрини. Упродовж чверті сторіччя Олексій був фактичним царем Північної Русі, хоч носив тільки митрополичу митру. За його часу започатковується процес визволення від Орди, яка саме тоді вступила в стан великих криз: за 20 років у кривавій внутрішній боротьбі чергувалось у Золотій Орді 20 правителів. У результаті татарське царство розпалося на три Орди. Митрополит вдало використував ці обставини, хоч на повне визволення треба було очікувати ще довго, аж до 1480 р.

Зміни у державно-релігійному житті диктує і створення Польсько-Литовської держави (1385 р.): на українських землях починаються гоніння на Православну Церкву (обмеження в громадських правах, заборона на будівництво храмів; митрополити і єпископи призначаються королем і його сановниками). У XVI ст. в суперечливі стосунки православних і католиків втручаються ворожі обом силам течії протестантизму. За цих умов з ініціативи папського престолу починається процес об'єднання

(або унії) католицької і православної Церкви. Задумана в глобальному масштабі на Флорентійському соборі 1439 року, унія так і не знайшла більш-менш сприятливих умов ніде, крім України (хоча і тут її втілення викликало жорстку конfrontацію). Створення Православно-Католицької Церкви, що підкорялась Римському престолу, було проголошено на Берестейському соборі (1596 р.) за участі декількох православних єпископів. Одночасно близько 200 священиків і мирян, також оголосивши себе собором, висловились проти унії. З новоствореною Церквою в опозицію вступили всі раніше існуючі, не залишаючи конfrontації між собою. Спроби діалогу між уніатами і православними робили М. Смотрицький, П. Могила, та безуспішно. Козацтво і козацька держава однозначно орієнтувалися на Православну Церкву як національну, вороже ставлячись до католицизму й уніатства. Війни Хмельницького змінили східне християнство.

Після приєднання Лівобережної України до Росії Православна Церква на Лівобережжі переходить у канонічну юрисдикцію до Московського Патріарха (1685 р.), активно впроваджуючи державницьку політику.

До початку поділів Польщі ослаблена Православна Церква на Правобережній Україні налічує лише кілька сотень парафій (1772 р.). По завершенні цих процесів і тут відновлюються позиції східного християнства.

Новий етап державного ставлення до релігії формує соціалістична революція. У 1917 р. розпочинається жорсткі репресії служителів культу, які ослаблюють, знекровлюють церковне життя (руйнація храмів, монастирів, убивство православного духовенства, захоплення церковних цінностей тощо). Гоніння тривають до 1941 р.

З перших кроків радянська державна ідеологія намагалася довести безпідставність християнського віровчення, викоренити релігію з сердець народу. Однією із догм суспільної свідомості, сформованої соціалістичним урядом, було твердження, що релігія виступає лише як гальмівна сила суспільного розвитку, а Церква відіграє негативну роль у житті людей. Це переконання остаточно вплинуло на формування стосунків між державою і Церквою в перші роки радянської влади. Ця сторінка багатостражданальної історії розвитку християнства потребує додаткового дослідження істориків та релігієзнавців. На мій погляд, у нашій історіографії питанню взаємин держави і Церкви приділено недостатньо уваги. Ті зміни, які відбулися в житті суспільства за останні десятиліття, дають змогу глибше вивчити ці стосунки: не однобічно, а враховуючи ті історичні умови, в яких була поставлена Православна Церква (домінуюча за кількістю віруючих порівняно з іншими релігійними інституціями) державою в перші роки радянської влади. Час змінає завісу із багатьох прихованих фактів, випливають нові свідчення, які дають матеріал для глибшого вивчення формування відносин держави і церкви.

У Волинському державному архіві зберігається – на жаль, неповний – збірник статей нашого земляка, геніального мислителя, публіциста, громадського діяча В'ячеслава Липинського «Релігія і церква в історії України», видрукований 1933 р. у Львові накладом видавництва «Дружина» [12].

Спостерігаючи та аналізуючи процес формування стосунків між Церквою, що протягом століть займала

вагоме місце в житті народу, і радянською державою після революційних подій 1917 р., автор дає власну оцінку цим відносинам, наголошуючи на чинниках, які впливають на їх становлення.

Релігія, за Липинським, – виразною догмою окреслена, повним ритуалом виявлена й окремою духовною організацією репрезентована громадська віра у Вищі Сили, послух яким і виконання їх законів є потребою й обов'язком людей, що до даної релігії належать. Липинський виділяє різне політичне становище стосовно релігії. «Є політики, які організовуючи державне життя, намагаються зробити з релігії слухняне знаряддя в своїх руках. Вони не визнають поруч своєї влади світської такої влади духовної, яка б не підлягала владі світській і яка б своїм авторитетом духовним владу світську обмежувала і контролювала. Саме тому їхня державна влада світська є одночасно і найвищою владою духовною. Меч та ідея сполучені тут в одних руках. І коли якась церква, релігія не хоче бачити в них найвищої влади духовної, вони її винищують або обмежують якомога її права».

Липинський відмічає, що це буває зазвичай тоді, коли правляча верства складається з елементів воїновничих, які не беруть персонально участі у створенні нових матеріальних благ, і коли ця верства порівняно з більшістю, якою вона править, знаходиться у великій меншості.

Спостерігаючи за політикою радянського уряду щодо Церкви, вчений пише: «Горстка більшевиків править многоміліонною Росією не тому, що большевики здатні добре зорганізувати матеріальну хліборобську чи промислову продукцію, а тому, що вони єсть „найчистішими” представниками соціалістичної віри... Ніхто не визнає авторитету большевиків, як найкращих хліборобів чи найкращих промисловців ... не для цього вони в очах „народу” потрібні. Весь їх авторитет, вся їх потребність двіжеться на цьому, що вони своїм виконуванням всемогучих та єдиноїстинних – як вони кажуть – „наукових законів” соціалістичної віри мають ущасливити людство. І хто в Росії не вірить в таку надприродну силу большевицьку – в те, що вони зроблять таке чудо, – хто відважується про це голосно говорити, того большевицька держава при помочі своєї поліції, своєї світської сили переслідує і замикає в „чрезвичайку”. Бо при такій політиці, при такому способі організації державного життя, влада світська і влада духовна, держава і церква, поліція і духовенство, або як в сучасній Росії – державний примус, комуністична партія і соціалістична „наукова” віра – це одно. Вони нероздільні і нерозлучні».

Далі В'ячеслав Липинський у своєму дослідженні виділяє політиків, які власним способом організації державного життя зовсім відкидають потребу релігії, потребу організованої авторитетної віри, вважаючи, що для розвитку державності теологія, релігія зовсім не потрібні; що у громадському житті можна обйтися без Бога, без Церкви і що релігія це, мовляв, «справа приватна», справа совіті кожного, до якої державні інституції не мають ніякого відношення, заперечуючи будь-який взаємозв'язок. Такі політики (за Липинським) переконані, що для організації державного життя досить самих лише світських – раціональних та матеріальних – засобів. Місце релігії,

церкви й духовенства займає «наука», преса та партійна інтелігенція, які пропагують тисячі різних вір та ідеалів, що сперечаються за «народну більшість».

«Коли хтось думає, що до „народних обранців” вискочити і собі на життя заробити легше при помочі пропаганди якоїсь нової релігії, нової церкви, ніж при помочі торгівлі чи біржової спекуляції, ніхто йому не забороняє таку нову „церкву” закладати і самого себе в ній папою проголосити. При такому способі організації громадського життя ... все зводиться до сприту в інтересах. А поняття про духовність, мораль, які звичайно формує істина церква, в цьому випадку справа „приватної совісти кожного”».

Перший варіант, коли суспільна політика передбачає рівноправність стосунків між державними і релігійними інституціями, вчить, що у громадянському житті, суспільних відносинах, формуванні світогляду, який визначатиме подальшу діяльність особи, неможливо обйтись без Церкви, того морально-етичного щита, що знаходиться в її руках. В. Липинський зазначає: «Добре організувати державне громадське життя одним лише терором або однією лише „свободою”: одним всеобмежуючим державним примусом чи необмеженою анархічною грою на людському розумі, інстинктіах та матеріальних інтересах – неможливо... Тільки релігія і церква в змозі своєю владою духовною, владою „не від світу цього”, примусити сильніших вживати свої можливості не лише для себе, а й для добробуту слабших. І тільки вона, обмеживши владу сильніших законами громадської моралі, здатна привчити слабших авторитет влади визнавати».

До релігії, Церкви належать справи духовного, морального характеру. У цій сфері буття держава повинна визнавати авторитет релігії й Церкви. Такими були найбільш характерні тези з поглядів на Церкву, її місце в державі, виразний розподіл світської та духовної влади нашого відомого земляка В'ячеслава Липинського.

В історіографії радянського періоду релігійні організації здебільшого виступають як паразитарна структура суспільного життя, абсолютно реакційний, антинародний інститут, а органи державної влади висвітлено виключно в позитивному аспекті. Опрацювання нового фактичного матеріалу, знайомство з не відомими раніше документами, літературою, архівними юридичними справами доводять, що у поглядах на церковно-державні відносини було багато хибного, викривленого. З'являються переконливі свідчення порушення законності, дій державних інституцій поза правовою площиною. Сьогодні, завдяки доступу, який одержали науковці, публіцисти й суспільна свідомість повертається на нове сприйняття не відомих раніше реалій, що існували в минулому. Наукові дослідження цієї проблематики сьогодні залишаються вкрай актуальними і потрібними.

У 1917 році в РПЦ нараховувалось біля 100 тисяч священно- і церковнослужителів, до 1925-го – 40 тисяч. Перед революцією, за статистикою, – близько 80000 храмів, до 1923-го залишилось менше 50000. А 70-ліття революції Руська Православна Церква зустріла лише з 6794 храмами.

Чому ж після 1917 року в країні виник цілий рух репресивного безбожжя? На мій погляд, причина у несумісності ідей марксизму та християнського вчення

Наукові публікації

про людину, мораль і духовність. Релігія визнає існування духовного першопочатку, комунізм його заперечував. Церква вірить у живого Бога-Творця і Керівника життя, комунізм проголосив самостійне існування світу при відсутності розумної першопричини. Християнство проповідує вічну мораль, комунізм – земний добробут. Церква навчає милосердя, любові, комунізм – гордості та боротьбі за власні ідеали.

У цей історичний період в Україні знову піднімається рух за автокефалію, і 1921 року в Києві створюється Українська Автокефальна Православна Церква. Виборність, а не „рукоположення” її перших єпископів і митрополита (що суперечить канонам Вселенського Православ’я) та відсутність канонічно рукоположених єпископів до 1942 року привели до повного невизнання її іншими православними Церквами світу. Рішенням православного собору в Києві у 1930 році на території Радянської України вона була остаточно ліквідована.

Період Другої світової війни позначився частковим відродженням церковного життя і поверненням до релігійних цінностей та пріоритетів.

...Війна – це завжди трагедія, завжди скорбота, сльози і біль серця за близьких, яких вона забрала з собою. Страшною була війна, що отримала назву Другої світової, страшну ціну за перемогу в ній заплатив наш народ. Невдачі у перші місяці війни змусили чільників СРСР звернутися до релігійної духовної скарбниці за підтримкою. Атеїстична ідеологія виявилася нездатною протистояти «фашистській силі темній». 22 червня 1941 року Патріархий місцевлюститель митрополит Сергій одним із перших виступив у радіоефірі зі зверненням до співітчизників, зазначивши, що Церква завжди поділяла долю народу, вона благословляє і майбутній всенародний подвиг. Голос Православної Церкви був почутий. Влада не могла відмовитися від її підтримки як від єдиного громадського інституту, збереженого з давніх історичних часів. 7 листопада, приймаючи парад військ, що йшли на фронт, Сталін закликав їх дотримуватися прикладів мужності святих Олександра Невського, Дмитра Донського, а також Кузьми Мініна, Дмитра Пожарського, Олександра Суворова, Михайла Кутузова. Почалася справжня священна війна...

На фронтах служили полкові священики, можна було побачити священнослужителя у військовій шинелі, поверх якої була надіта епітрахиль. Митрополит Київський Миколай (Ярушевич) був залучений до списку Надзвичайної державної комісії встановлення й розслідування злодіянь німецько-фашистських загарбників та їх спільніків. Це був новий поворот у державно-церковних стосунках.

Предстоятель Церкви митрополит Сергій (Страгородський) у перший же день війни склав «Послання пастирям і пасомим Христової Православної Церкви», закликаючи народ на захист Вітчизни.

22 червня, увечері, на іншому кінці Європи прем’єр-міністр Великобританії Вінстон Черчіль сказав по радіо знаменні слова: «Я бачу руських солдатів, які стоять на порозі своєї рідної землі. Я бачу їх, які охороняють свої будинки, де їхні матері, їхні дружини моляться. Так, тому що бувають часи, коли всі моляться».

У всіх храмах країни проводився збір коштів на потреби оборони, утримання поранених у шпиталях

і сиріт у дитбудинках. Церква переплавляла срібні оклади з ікон, золоті та срібні предмети церковного вжитку. На пожертвування було створено танкову колону імені Димитрія Донського та сформовано ескадрилью імені Олександра Невського. Православна Церква, що завжди розділяла долю свого народу, благословила всенародний подвиг Великої Вітчизняної війни і нині не залишає без молитовного поминання тих, хто віддав своє життя заради Перемоги.

Чому ж держава у роки війни повернулась до теології? Ми більше знаємо про офіційну, наче парадну сторону нацизму, воєнні марші, політичні промови. Але часто забуваємо, що нацизм – це не тільки політика, але ще й релігія, ідеологія. Так, це релігія. Про це з усією конкретністю і ясністю сказав свого часу Геринг: «Коли нам говорять, що ми скасували віру, ми запитуємо, коли в Німеччині була більш глибока, більш пристрасна віра, ніж тепер? Коли була сильніша віра, ніж віра в нашого вождя? Храми не допоможуть народу, який перестав вірити в себе. Вірячи в мій народ і майбутнє, я вірю у Всемогутнього. Кожне вчення має свою емблему. Ми замінили хрест портретом фюрера, наші образи святих – це прапори зі свастикою. Євангеліє замінене нашою біблією „Майн Кампф“». Як раніше рахували роки від народження Христа, так віднині будуть рахувати їх від народження Третього рейху. Неправильно говорять, що націонал-соціалізм хоче заснувати нову релігію, він уже є новою релігією». Це абсолютно відверті слова, що розкривають глибини нацистської ідеології, на противагу якій стала сила християнського духу, втілена у величному релігійному досвіді.

На другий рік війни люди відкрито святкували Великден. У цей день радості й утіхи було скасовано комендантську годину. Віруючі люди кинулися на Великдень до храму, щоб освятити паски. Здобута безсумнівна перемога: відкривалися духовні академії й семінарії, знову лунали богослужіння у храмах, відновлювались монастирі, священиків повертали із заслання – завирувало церковне життя. Дух єднання почав перемагати. Повернули Києво-Печерську лавру, де наші гетьмані брали благословіння на визволення України від поляків та литовців, від турків і татар. Службу звершуvalи на окупованих та щойно звільнених територіях. Монахи і священики одержали можливість не боячись стати у своїх ризах перед людьми. Уперше після багатьох років замовчування люди змогли побачити в кінохроніці служителів Церкви, які здійснюють свою пастирсько-патріотичну роботу. Черніці доглядали за пораненими, священики закликали до визволення. Закінчилася війна у Світлі седмицю: у 1945 році Христове Воскресіння святкувалось 6 травня (на це ж число припадає і пам’ять великомученика Георгія Побідоносця), акт про капітуляцію Німеччини підписано 8 травня.

Після Другої світової війни на західноукраїнських землях (приєднаних у 1939 р.) ліквідовується Греко-Католицька Церква. Політика держави щодо релігії поступово знову переходить в етап протистояння, яке втілюється повторним пропагуванням ідеології атеїзму.

Часто дорікають, що Церква немовби покинула народ, недостатньо піклується про нього, недостатньо керує ним у тяжкі часи історії. Але, в першу чергу, переважно народ сам покинув Церкву, сам відпав

від неї, від її благодатних дарів. Людині й народу надана свобода: бути в Церкві чи відпасти від неї. Спасіння можливе лише добровільно. Насилля можливе лише з боку держави. Саме таке насилля (незважаючи на прийняття Декрету про відокремлення церкви від держави, тобто надання її самостійності й незалежності), провадила радянська держава, переслідуючи, винищуючи релігію, позбавляючи її голосу, права виконувати свою місію в суспільстві.

Перші роки перебудови знову змінюють політику держави щодо релігійних інституцій. Розпочинається викликаний демократичними процесами новий етап полірелігійних міжконфесійних відносин, невіддільних від державних процесів та їх історичної діалектики. Релігійне життя в Україні за умов державної незалежності здобуло реальні можливості для повного розвитку. Кожна з історичних конфесій, користуючись конституційною свободою та гарантіями, може вільно здійснювати свою місію, розбудовувати літургічне життя, проповідувати.

Протягом 2012 року мережа релігійних організацій зросла в усіх областях України. Такі дані наведено у Звіті про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року, затвердженному наказом Міністерства культури від 21.03.2013 року № 215, повідомляє Інститут релігійної свободи.

В Україні представлено 55 віросповідних напрямів, у межах яких діє 36 995 релігійних організацій. Зокрема, зареєстровано 87 центрів релігійних об'єднань та 295 управлінь (єпархій, дієцезій тощо). Діє 35 460 релігійних громад, з яких 1879 – без реєстрації. Релігійними справами опікуються 31 313 священнослужителів, з них 760 – іноземці. Функціонує 370 місій, 81 братство, 202 вищих і середніх духовних навчальних закладів, 13 157 недільних шкіл. У 500 монастирях послух несуть 6834ченці. Згідно з офіційною статистикою, щороку спостерігається зростання кількості церковно-релігійних інституцій приблизно на 2 %. Також зростає видання церковних друкованих засобів масової інформації (нині їх 390).

Переважна більшість партій і громадських суспільних організацій виступає за відокремлення Церкви і невтручання держави у її справи, надання рівних прав і можливостей усім конфесіям.

Висновки. Релігія – явище складне, що має соціальний характер, тобто виникло у суспільстві цілком закономірно й існує разом із ним. Є підстави стверджувати, що нині релігія, всупереч прогнозам скептиків, стала відігравати де в чому навіть більшу роль, ніж у попередні віки. Наприклад, якщо 200–300 років тому багато художників, звертаючись до євангельських тем, бачили у них головним чином сюжетну канву, то в основі творчості таких видатних майстрів, як М. Шагал, М. Періх і С. Далі вже знаходимо містичне світосприйняття.

На захист вищих духовних цінностей у ХХ ст. виступили Л. Блуа, П. Клодель, А. Сент-Екзюпері, Ф. Моріак у Франції, Г. Честертон, К. Льюїс, Г. Грін в Англії, Т. Манн, Г. Гессе, К. Гебель у Німеччині, М. Булгаков, Б. Пастернак, О. Солженіцин у Росії, Д. Селіндже, Р. Бредбері, Дж. Апдейк в Америці.

І в минулому серед представників науки більшість не бачила протиріч між релігією і природознавством (Кеплер, Ньютон, Пастер). У наші дні серед учених мова йде про **синтез віри і знання**. На це вказує лауреат Нобелівської премії Ч. Таунс. Саме за наукове поєднання віри і знання виступали В. Соловйов, М. Бердяєв, В. Вернадський. У багатьох галузях науки провідні спеціалісти стоять на позиціях, протилежних матеріалізму (В. Гейзенберг, Г. Кантор, Р. Шовен, П. Тейяр де Шарден та ін.).

Діалог віри і держави покликаний бути серйозною розмовою внутрішньо вільних і духовно зрілих сторін, здатних визначити проблеми, що вимагають спільніх зусиль. Те, що, здавалось, приводить до антагонізму у стосунках між державою і релігією (догматизм і критицизм, ірраціоналізм і раціоналізм, особистісність і безособові знання, одкровення і досвід), виявляються вираженням сфер, що доповнюють одна одну і цілком сумісні у цілому органічному світогляді. У християнській вірі – витоки вітчизняної культури, підвалини нашої писемності, живопису, архітектури, мистецтва.

Література

1. Алексеев В. Иллюзии и догмы / В. Алексеев. – М. : Политиздат, 1991. – 400 с.
2. Бех І. Д. Духовні цінності розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129.
3. Бердяєв Н. Духовные основы русской революции / Н. Бердяєв. – Париж : YMCA-Press, 1990.
4. Возняк В. С. Контрапункт душі й духу: спроба тонального розпізнання / В. С. Возняк // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 7–8. – С. 75–92.
5. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – 124 с.
6. Епіскоп Григорій. Русская Церковь перед лицом господствующего зла. – Джорданвіль : [б. и.], 1991.
7. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов // Історія філософії в Україні : хрестоматія. – К. : Либідь, 1993. – 560 с.
8. Ільїн И. Путь к очевидному / И. Ильин. – М. : Республика, 1993. – С. 307–394.
9. Конституція України. Ст. 35. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
10. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХI століття / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1. – С. 6–16.
11. Куліш П. Вибр. листи / П. Куліш ; ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк ; Торонто : УВАН, 1984. – 326 с.
12. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Львів : Дружина, 1935.
13. Лосский Н. Бог и мировое зло / Н. Лосский. – М. : Республика, 1994. – 436 с.
14. Польский М. Новые священномученики / М. Польский. – Джорданвіль : [б. и.], 1957.
15. Регельсон Л. Трагедия Русской Церкви. 1917–1953. / Л. Регельсон. – Париж : YMCA-Press, 1977.
16. Русак В. Пир Сатаны / В. Русак. – Джорданвіль : Заря, 1991.
17. Русская Православная Церковь. 988–1988 : очерки истории. – М. : Изд. Моск. Патриархии, 1988. – Вып. 1.
18. Русское зарубежье в год 1000-летия крещения Руси. – М. : Столица, 1991. – 464 с.
19. Словарь біблейского богословия / под ред. Л. Дюфура. – Париж ; Брюссель : Жизнь с Богом, 1990.
20. Тивольє П. Спутник искателя правды / П. Тивольє. – Брюссель : Жизнь с Богом, 1992. – 550 с.
21. Тюріна Т. Г. Духовне виховання і самовиховання цілісної людини / Т. Г. Тюріна // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 99–106.
22. Шахнович М. И. Советская наука против религии / М. И. Шахнович. – Л. : Лениздат, 1955. – С. 3.